

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ТАКТИЧНОГО ПРИЙОМУ В СЛІДЧІЙ ПРАКТИЦІ

Влада Гусєва,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики та судової експертології
Харківського національного університету внутрішніх справ

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено визначенню сутності тактичного прийому, на підставі аналізу наукової літератури та практики органів досудового слідства. Розглянуто питання походження та реалізації тактичних прийомів. Висловлюється думка, що практично будь-яка слідча дія також може бути віднесена до тактичних прийомів, але з урахуванням подальшого впровадження, створеного тактичного прийому, в рамках наукового дослідження. На підставі розглянутого матеріалу вироблені висновки спрямовані на вдосконалення роботи слідчих підрозділів при розслідуванні кримінальних проваджень.

Ключові слова: тактичний прийом, джерела формування, наукові рекомендації, слідча інтуїція, тактичні особливості.

FORMATION AND REALIZATION OF TACTICAL ADMISSION IN ADJUSTMENT PRACTICE

Vlada Guseva,

**Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminalistics and Forensic Expertology of
the Kharkiv National University of Internal Affairs**

SUMMARY

The article is devoted to the definition of the essence of tactical admission, on the basis of the analysis of scientific literature and practice of the organs of pre-trial investigation. The questions of origin and implementation of tactical methods are considered. It is suggested that practically any investigative action can also be attributed to tactical techniques, but taking into account the further introduction, created tactical admission, within the framework of scientific research. Based on the material examined, the findings are aimed at improving the work of investigating units in the investigation of criminal proceedings.

Key words: tactical reception, sources of formation, scientific recommendations, investigatory intuition, tactical peculiarities.

Постановка проблеми. Рівень розкриття та розслідування кримінального провадження значною мірою залежить від тактики проведення слідчих дій, вимагає різнобічних зусиль слідчого, застосування різноманітних технічних засобів і тактичних прийомів виявлення, закріплення і вилучення слідів і речових доказів. Однак аналіз

практики показує, що якість використання тактичних прийомів при проведенні слідчих дій найчастіше є низькою, що, в свою чергу, призводить до втрати цінної інформації, зниженню ефективності проведення слідчих дій а, отже, до складнощів в розкритті та розслідуванні кримінальних проваджень.

Важливість питань поняття та сутності тактичного прийому обумовлена тим становищем, яке він займає в системі розділу криміналістичної тактики. Відповідно, і в практичній діяльності тактичний прийом є основним пошуково-пізнавальним осередком. Труднощі дослідження сутності тактичного прийому зумовлені декількома обставинами. Перш за все, різними за своєю природою є тактичні прийоми, призначення яких полягає в безпосередньому впливі на матеріальний і ідеальний об'єкти з метою отримання доказової інформації, і тактичні прийоми, що застосовуються з метою створення відповідних умов для результативної реалізації перших. Крім того, зміст тактичних прийомів не може не відображати криміналістичну сутність слідчої дії, в рамках якої вказаний засіб застосовується. Так, наприклад, сутність слідчого експерименту - це досвід, змодельованої поведінки, що найчастіше може бути повторений в тих же, або кілька інших умовах; сутністю допиту є обмін інформацією тощо. Відповідно, в першому випадку слідчої дії отримує своє вираження в прийомах проведення слідчого експерименту, а в другому - в прийомах адресування вербальної і невербальної інформації особі.

Актуальність теми дослідження. Отже розслідування кримінальних проваджень вимагає від працівників правоохоронних органів грамотного володіння і використання тактичних прийомів на практиці. Тому для застосування тактичних прийомів в слідчій практиці необхідно володіти всіма шляхами їх походження, пізнання та реалізації. Виконання призначення кримінального судочинства в умовах складної криміногенної обстановки в країні диктує необхідність подальших наукових досліджень, спрямованих на пошук найбільш ефективних методів розкриття і розслідування злочинів. Серед них важливе місце займають тактичні прийоми, застосовувані слідчим в ході підготовки і проведення слідчих дій.

Стан дослідження. Так, актуальність теоретичних досліджень з питань тактичних прийомів уявляється очевидною. Вченими в галузі криміналістики підготовлено солідну кількість праць, зокрема, цими питаннями займались В. П. Бахін, О.Я. Баєв, Р. С. Белкін, А. І. Баянов, О. М. Васильєв, Л. Я. Драпкін, В. І. Комисаров, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, І. М. Лузгін, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтевський, М. О.

Селіванов, В. О. Образцов, Р. Л. Степанюк, В. М. Стратонов, В. Ю. Шепітько, В. І. Шиканов, С. Ю. Якушин тощо.

Мета і завдання статті полягають у визначенні сутності тактичних прийомів, що повинні розглядатися в нерозривній єдності з питаннями про їх походження, пізнання та реалізацію, що допоможе працівникам правоохоронних органів застосовувати їх в слідчій практиці на більш високому та якісному рівні.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні слідчій практиці надається значення як безпосередніх джерел тактичних прийомів, це і визначає сутність тактичного прийому. Так, вбачається, що теорія і практика слідчої діяльності постійно породжує нові тактичні прийоми, які обумовлені потребами практики і новими досягненнями науки і техніки. Відповідно, під тактичними прийомами треба розуміти рекомендовані криміналістикою і практикою розслідування кримінальних проваджень, рішення, що відповідають вимогам закону і моралі, а також являють найбільш ефективний в конкретній ситуації спосіб.

Звісно, що при розгляді джерел тактичних прийомів, доречно звернутися до праць А. Ф. Коні, який відзначав, що яким би повним не був кримінально-процесуальний кодекс, який регламентує порядок провадження слідчих дій, він «не може містити в собі настанов про життєві прийоми цих дій» [1, с. 409].

Дослідники цього питання, як правило, відзначають два основних напрямки у поглядах на сутність тактичного прийому. Перший полягає в розгляді тактичного прийому як наукової рекомендації. Суть і зміст тактичного прийому вбачаються в найбільш доцільному підході до виробництва слідчої дії [2, с. 5]. Другий розглядає тактичний прийом, як певний образ дії, лінію поведінки, спосіб впливу [2].

Так, О. М. Васильєв, визначав тактичний прийом як підґрунтя «наукової рекомендації, заснованої на спеціальних науках, розрахованої на творче її застосування і на можливість вибору того чи іншого прийому, найбільш доцільного в умовах даної слідчої ситуації» [4, с. 8]. Таке уявлення тактичного прийому має місце і в наступних його роботах. Звісно, що визначення тактичного прийому, як рекомендації не повністю охоплює істотні джерела їх формування. Зміст (сутність) тактичного прийому полягають в тактиці його втілення, в тому, як саме з його допомогою отримати результат. У механізмі досягнення певної мети - безліч нюансів, які неможливо передбачити в теоретичних рекомендаціях. Більш того, спонтанно придуманий і застосований тактичний прийом не може бути рекомендацією, так як він – імпровізований шляхом мовного або немовного впливу на об'єкт, найбільш доцільний спосіб дії в даній ситуації, в даний

конкретний момент часу. Рекомендувати можна кінцеву мету, результат та окреслити напрямки його досягнення.

Якщо розглядати тактичний прийом в загальному вигляді як найбільш доцільний спосіб дії, то цілком природно, що в якості джерел його формування, як правило, відзначають перш за все криміналістику, психологію, логіку. Дослідники в числі галузей наукового знання, які лежать в основі формування тактичних прийомів, відзначають також етику, судову медицину (зокрема, судову психіатрію), математику (зокрема, теорію ігор), педагогіку, статистику, віктимологію, наукову організацію праці, лінгвістику, соціологію і т.п. [5, с. 46-67].

Також в якості джерел формування тактичних прийомів важливо відзначити інтуїцію. Відзначається, що джерелом походження тактичних прийомів може бути в деяких випадках інтуїція слідчого, яка заснована на його досвіді і знаннях, інтелектуальної здатності швидко знаходити рішення при обмеженому вихідному матеріалі. Про роль інтуїції в процесі розумової діяльності слідчого Н. Л. Гранат і А. Р. Ратінов зазначали, що: «Слідча інтуїція це заснована на досвіді і знаннях інтелектуальна здатність швидко, безпосередньо знаходити рішення творчі завдання, вона грає позитивну роль в знаходженні істини, збиранні доказів, найефективніших прийомів розслідування» [6, с. 24].

Ми погоджуємось з думкою В. Ю. Шепітька щодо джерел походження тактичних прийомів [7, с. 41-42], а також із Р. С. Белкіним, який вважав, що «джерелом походження тактичних прийомів можуть стати і результати криміналістичних наукових досліджень. Як не дивно, але про це джерело нерідко забувають самі криміналісти, що створює невірне уявлення, ніби криміналістика служить тільки «провідником», «каналом» проникнення досягнень інших наук у кримінальне судочинство» [9, с. 149].

Тактичні прийоми також можна формувати безпосередньо виходячи з слідчої або судової практики. Свого часу С. П. Мітричев відзначав, що криміналістика «займається науковим вивченням і узагальненням слідчої практики, і на підставі цього вивчення вона розробляє найбільш наукові методи і прийоми розслідування злочинів не тільки в області техніки, але і слідчої тактики» [10, с. 13]. На практику, як джерело формування тактичних прийомів, неодноразово вказувалося і в криміналістичній літературі. Так, В. П. Бахін, наприклад, вважає, що взаємозв'язок криміналістичної тактики і практики боротьби зі злочинністю проявляється в наступному: а) практика є основою пізнання і народження нових положень криміналістичної тактики; б) через свої потреби, вивчення яких є завданням криміналістики, практика впливає на вибір напрямків наукових досліджень з

метою розвитку та вдосконалення практичної діяльності по розкриттю, розслідуванню і запобіганню злочинів; в) практика є критерієм істинності розроблюваних рекомендацій» [11, с. 193].

Так, судово-слідча практика дозволяє накопичити необхідний емпіричний матеріал, узагальнити своєрідність застосовуваних способів дій, отримати уявлення про її прогалини і помилки, апробувати рекомендації криміналістичної теорії [7, с. 43]. В даний час криміналістична тактика переростає свій традиційний потенціал, який вимагає не тільки його поновлення, а й побудови систем тактичних прийомів, глибокого дослідження закономірностей, що лежать в основі формування останніх, а також розробки нових прийомів і їх систем [18, с. 149].

Досліджуючи питання походження і вдосконалення тактичних прийомів, представляється за необхідне зазначити: чому в якості тактичного прийому не може бути розглянута слідча дія? Дане питання вважається на перший погляд не однозначним. Так, А. І. Вінберг вважав, що криміналістична тактика повинна розробляти тільки такі наукові прийоми, які можуть бути використані при проведенні огляду, обшуку, допиту та інших процесуальних слідчих дій для того, щоб досягти максимального ефекту в отриманні фактичних даних про подію злочину. Однак, на його думку, «непереборної стіни між процесуальними нормами і тактичними правилами немає», бо «спільність мети, принципи законності в діяльності органів, які ведуть розслідування, необхідність охорони прав громадян зумовлюють розробку криміналістичної тактики в повній відповідності з вимогами кримінально-процесуального закону» [20, с. 79]. У свою чергу, В. І. Комісарів вважає, що «тактичний прийом служить для втілення в життя норм закону, якщо ж він сам є нормою, то виявляється призначеним для самого себе» [15, с. 9].

На нашу думку, в даній позиції слід розглядати визнання практики як форми конструювання тактичного прийому. Такий висновок не може зменшити роль криміналістичної науки і викликати негативне ставлення у співробітників правоохоронних органів, які здійснюють розкриття та розслідування злочинів. Справа в тому, що історія вітчизняної криміналістики і аналіз сучасного стану практики впровадження її наукових досягнень, свідчать про існування недооцінки правоохоронними органами, що здійснюють розслідування значущості відповідних рекомендацій. Очевидно, що питання тут не тільки в окремих випадках, коли посадовим особам «пропонуються» рекомендації або складний стиль окремих наукових публікацій, що викликає небажання знайомитися з відповідними роботами. Тут мова йде, про сприйняття у свідомості правоохоронців думки

про те, що сама практика дозволяє будь-якому починаючому слідчому відшукувати в ній прийоми, засоби та методи, не вдаючись до результатів криміналістичних досліджень.

Звісно, що сама криміналістика шляхом перебільшення можливості методу вивчення слідчої та судової практики, на шкоду теоретичного пошуку ефективних положень, спрямованих на осмислення закономірностей діяльності слідчого, породжує у останніх думку про достатність особистого і колективного досвіду для ефективного здійснення досудового провадження. Про те, що саме цей «метод», в разі його використання, може спричинити для криміналістики і кримінального процесу небажані наслідки, кажуть окремі автори. В своїх судженнях вони виходять з того, що в коло емпіричного дослідження залучається лише мала частина відповідної практики, яка до того ж може стосуватися злочинів, що мають високий рівень латентності [8, с. 73]. Окремі вчені відзначають, що в юридичній літературі не завжди зазначаються відмінності між тактичними прийомами, розроблені криміналістикою, і прийомами розслідування, виявленими безпосередньо практикою. При цьому підкреслюється безпідставність автоматичного включення їх в загальний ряд (систему) прийомів розроблених слідчою тактикою [13, с. 23-24].

Вже зазначалося, що призначення тактичного прийому повинно сприяти найбільш ефективному здійсненню слідчої дії. При такому розумінні призначення тактичного прийому немає підстав вважати, що включення його до закону веде до втрати ним свого сенсу. До В. І. Комісарова дана точка зору висловлювалася неодноразово: «Тактичні прийоми - це рекомендації, застосування яких в кожному конкретному випадку залежить від розсуду слідчого, їх не можна ототожнювати з тактичними правилами, що містяться в нормах закону і носять обов'язковий характер» [15, с. 5].

З іншого боку спроба розрізнення тактичного прийому та тактичної рекомендації призводить до спірних висновків. Один з них полягає в тому, що тактичний прийом намічає лінію поведінки слідчого, хоча в криміналістиці є положення, відповідно до якого напрямок розслідування визначає слідча ситуація. Вважаючи тактичний прийом способом дії, а тактичну рекомендацію - порадою, тобто як треба діяти у відповідній ситуації, приходимо до іншого неоднозначного висновку. Суть його полягає в тому, що з комплексу рекомендацій слідчий обирає одну або кілька, які він вважає найбільш сприятливими, та які більш за все відповідають даній слідчій ситуації. При вищезгаданому підході наукова цінність тактичної рекомендації стає очевидно невисокою: замість відповіді на питання, як діяти в ситуації, що склалася, пропонується вибрати ту чи іншу рекомендацію, а потім на її основі вибрати один з тактичних прийомів, що містять певний

алгоритм дії. Однак якщо припустити, що наукова рекомендація включає в себе спосіб дії, найбільш ефективний в певній слідчій ситуації, то в цьому випадку відпадає необхідність виділення тактичного прийому і тактичної рекомендації як самостійних понять.

Проте практиці відомі випадки, коли в якості засобу певного впливу, спроби змінити ту чи іншу ситуацію, виступали конкретні слідчі (розшукові) дії - одночасні допити двох чи більше осіб, обшуки, огляди, слідчі експерименти тощо. Так, наприклад, одночасний допит двох чи більше осіб, між двома свідками, покликаний усунути наявні істотні суперечності в їх свідченнях, викликані, сумлінною, щирою оманюю одного з них. Вважаємо, що можна порахувати тактичним прийомом проведення одночасного допиту двох чи більше осіб за участю авторитетного співучасника злочину, що дає правдиві показання, з неповнолітнім співучасником, що навмисно спотворює певні фактичні дані. Обшук, будучи примусовим вторгненням в приватне життя громадян, слідчою дією, що зачіпає істотні права і інтереси обшуканого, іноді - членів його сім'ї, теж іноді проводиться з метою певної демонстрації, визначеного впливу. Або, як не віднести до впливу і зміни небажаної для слідства позиції підозрюваного, проведення слідчим повторного допиту цієї особи? Безперечно, в цьому випадку може розглядатися демонстрація допитуваному витягів з його первісного допиту. Але і сам факт повторного спілкування також може розглядатися, як спосіб мовного або немовного впливу, або як найкращий варіант дії.

Цієї точки зору дотримується В. О. Коновалова, яка зазначає, що «до прийомів встановлення брехні в свідченнях підозрюваного нерідко відносять повторний допит. Тактичний сенс його проведення полягає в тому, що підозрюваний, що приховує правду, може допустити істотні суперечності, «проговоритися» і тим довести свою винну обізнаність. У процесі допиту під впливом почуття каяття, бажання доповнити свої показання відомостями, невідомими слідчому, усвідомлюючи, що його брехня викрита, підозрюваний може змінити свідчення. У подібних випадках слід зафіксувати перші свідчення, а потім змінені. В ході повторного допиту необхідно з'ясувати мотиви зміни показань. Тут в якості тактичного прийому, що сприяє отриманню правдивих показань, може бути «використано роз'яснення положення про те, що щире каяття є пом'якшувальною провину обставиною. Психологічний вплив названого прийому ефективний не тільки в подібній ситуації, але і тоді, коли психічний стан допитуваного свідчить тільки про можливе бажання розповісти всю правду» [17, с. 113].

Крім того, вищевказаний автор відзначає: «Одним з таких тактичних прийомів є непрямий допит. Його суть полягає в з'ясуванні інформації про обставини, прямо не пов'язані з предметом допиту, але мають значення для встановлення істини. Так, прагнучі встановити факт перебування особи в певному місці, слідчий не питає підозрюваного прямо про це, а з'ясовує дані, пов'язані взагалі з його зайнятістю в цей день, місцями можливого відвідування, колом інтересів, пов'язаних з відвідуванням, і. т. п. В результаті він має в своєму розпорядженні дані, отримані непрямим шляхом, що мають для нього першорядне значення, не показуючи при цьому своїх справжніх намірів. Основна мета слідчого при проведенні непрямого допиту - отримати у допитуваного більш широку інформацію про злочинні дії, а також про дії, що передували злочину і слідували за ним. Слідчий ставить запитання, спрямовані на отримання такої інформації, аналізує її, встановлює винну обізнаність і приходять до відповідних висновків [17, с. 116].

Виходячи з викладеного, вважаємо, що своїм формуванням тактичний прийом в основному спирається на слідчу та судову практику, на професіоналізм та досвід співробітників слідства, що покладені в основу ефективного здійснення досудового провадження. Звідси практично будь-яку слідчу дію також може бути віднесено до тактичних прийомів. У деяких випадках результати слідчих (розшукових) дій можуть трансформуватися в судові докази.

Висновки. Узагальнюючи зазначене, можна прийти до наступних висновків. Так, безпосереднім джерелом тактичних прийомів, з урахуванням їх поняття, сутності, ознак та походження, є криміналістична наука, яка закріплює свої прикладні результати у вигляді тактичних рекомендацій.

Слід визнавати істотну роль слідчої практики у формуванні тактичних прийомів, що виникають в процесі здійснення досудового провадження. Алгоритм створення криміналістичної наукою тактичного прийому може бути різним. У тому випадку, коли дослідник визнає застосований слідчим раціональний спосіб дій, що має тактичний зміст, його завданням є перевірка відповідності цього способу законності, етичності та науковим засадам. Тоді ж, коли законний і етичний спосіб дії створюється в результаті широкого наукового аналізу, остаточним завданням якого є перевірка раціональності нового прийому. Ця перевірка повинна здійснюватися в рамках наукової роботи дослідника, який запропонував цей прийом шляхом апробації результатів дослідження, засвідченої відповідним актом.

Форма подальшого впровадження створеного тактичного прийому однакова і для першого, і для другого випадків: нею є рекомендація тактичного прийому практиці через

передовий досвід, огляд слідчої практики тощо. Таке розуміння взаємозв'язку криміналістики та слідчої діяльності дозволить об'єднати зусилля, з одного боку - науки, а з іншого - практики.

Список використаної літератури:

1. Кони А. Ф. Собрание сочинений : в 8 т. – 1966 -1969. – Т. 1 : Из записок судебного деятеля. / А. Ф. Кони – М. : Юрид. лит., 1966. – 568 с.
2. Якушин С. Ю. Тактические приемы при расследовании преступлений. / С. Ю. Якушин: Изд-во Казанского университета, – Казань, 1983. – 104 с.
3. Салтевский М. В. Проблемы классификации источников информации и следственных действий в криминалистической тактике / М. В. Салтевский, В. Г. Лукашевич // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1984. – № 29. – С. 29–36.
4. Васильев А. Н. Проблемы следственной тактики / А. Н. Васильев // Проблемы криминалистики: тезисы докладов науч. конф. – Харьков, 1969. – С. 7 –10.
5. Москвин Е. О. Тактический прием / Е. О. Москвин. – М.: Юрлитинформ, 2006. – 83 с.
6. Гранат Н.Л. Решение следственных задач. [учебное пособие] / Гранат Н.Л., Ратинов А.Р. – Волгоград: НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1978. – 94 с.
7. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики: [монография] / В. Ю. Шепитько. – Харьков.: Гриф, 2002. – 350 с.
8. Семенов А . Ю. О гипотезе в криминалистике / А. Ю. Семенов // Сибирский юридический вестник. – 2005. – № 1. – С. 72-74.
9. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. – Т. 1: Общая теория криминалистики. [учебник] / Р. С. Белкин. - М. : Юристъ, 1997. – 521 с.
10. Митричев С. П. Задачи советской науки криминалистики / С. П. Митричев // Соц. Законность. – М.: Изд-во Известия, 1951. – №6. – С. 12-15.
11. Бахин В. П. Понятие, средства и принципы криминалистической тактики // Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования) : Учебник. – Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР. 1987. – 384 с.
12. Васильев А.Н. Тактика отдельных следственных действий. / А. Н. Васильев – М.: Юрид. лит., 1981. – 112 с.
13. Комиссаров В.И. Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики. [учебник] / Под ред. А.Н. Васильева. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1980. – 124 с.

14. Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике / В. Ю. Шепитько. – Харьков: Оригинал, 1995. – 197 с.
15. Комиссаров В. И. Теоретические проблемы следственной тактики / В. И. Комиссаров; под ред. А. И. Михайлова. – Саратов: Изд-во ун-та, 1987. – 156 с.
16. Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий. / А.В. Дулов – Минск: Выш. шк., 1971. – 272 с.
17. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова. – Харьков: СПД ФЛ Вапнярчук Н.Н., 2006. – 176 с.
18. Коновалова В. Е. Криминалистическая тактика: состояние и тенденции / В. Е. Коновалова //Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики на современном этапе: Межвуз. сб. науч. тр. – Одесса: Одесский унт, 1993. – С.147-152.
19. Коновалова В.Е. Криминалистическая тактика: теории и тенденции / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепитько. – Харьков: Гриф, 1997. – 256 с.
20. Винберг А. И. О научных основах криминалистической тактики. / А.И. Винберг // Правоведение. – 1965. – № 3. – С. 78-83.
21. Стратонов В. М. Версії в практиці пізнавальної діяльності слідчого / В. М. Стратонов // Право і безпека : наук. журн. / засн. Хар. нац. ун-т внутр. справ. – 2011. – № 1. – С. 174–178.

ДОВІДКА ПРО АВТОРА

Гусєва Влада Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової експертології Харківського національного університету внутрішніх справ;

THE PROGRAM ABOUT THE AUTHOR

Guseva Vlada Oleksandrivna - Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminalistics and Forensic Experology of the Kharkiv National University of Internal Affairs;

vaguseva2007@ukr.net